

socialnega skrbstva, šolstva, znanosti in kulture ter zdravstva. Iz avtorjeve predstavitve se vidi, da je takratna slovenska upravna oblast svoje delo dobro organizirala in da je obravnavala vrsto zelo pomembnih družbenih in političnih vprašanj – tako glede stavkovnega gibanja v letih 1918–1920, vojaške mobilizacije in demobilizacije, kot glede organizacije vojaškega sodstva, vprašanja davkov, carin in valute, vprašanja organiziranja slovenskega zdravstva itd. Žal možnost dokončno razviti in nadgrajevati lastno nacionalno državno–upravno strukturo Slovincem v Kraljevini SHS ni bila dana, saj kot avtor sam pravi – »pokrajinsko avtonomijo so začeli rušiti takoj«. (str. 20). Ostal pa je spomin na slovensko samoupravno sposobnost, dokazano na začetku bivanja slovenskega naroda v Kraljevini SHS in avtorjeva zasluga je, da nam je s svojo knjigo omogočil urejen vpogled v ta zanimiv segment novejše slovenske narodne zgodovine.

Jurij Perovšek

A l o j z i j N o v a k: *Črniška kronika* (Uredil Boris Mlakar). Goriška Mohorjeva družba, Katoliško tiskovno društvo, Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana, Gorica 1992, 309 strani.

Naslednje leto bo že 70 let, kar pošilja Goriška Mohorjeva družba Koledar in štiri knjige med svoje, v glavnem primorske bralce, da bi jih »učila, vzgajala, plemenitila in vlivala poguma«. Slednja postavka je bila v času nastanka Mohorjeve družbe, to je v času postopne krepitve fašistične totalitarne oblasti v Italiji še najpomembnejša, saj so bila prepovedana slovenska društva in časopisi. Italijanizacija ni prizanesla niti Mohorjevi družbi, kljub njeni verski usmeritvi. V letih 1934–1938 ji je uspelo izdati le skromen Koledar, v letih druge svetovne vojne še tega ne. Po vojni in razmejitvi pa v spremenjenih okoliščinah (število naročnikov je padlo skoraj na desetino), vztrajno nadaljuje svoje poslanstvo.

Srce Mohorjeve družbe so bili duhovniki. Tisti primorski duhovniki, ki jih posebej Bevkov Kaplan Martin Čedermac, predani veri in svojemu ljudstvu, disciplinirani, zato pa marsikdaj v »moralnih in verskih dilemah«. Slovenci smo se s Čedermacem seznanili najmanj preko osnovnošolskega obveznega branja, poznavanje dilem resničnih predstavnikov, kateri so predstavljali Bevku podlago za podobo kaplana Čedermaca, pa je bolj omejeno, tako lokalno kot tudi strokovno. Ti so namreč pisali spomine, pri čemer gre za predvojne spomine primorskih duhovnikov Jakoba Sokliča, Leopolda Jurce, Rudolfa Klinca. Spomini so zaradi svojega poljudnega pristopa zanimivo branje za širši krog bralcev, zgodovinarju pa bolj ilustrativno dopolnilo primarnim virom. Kronike pa so pisane z manjšo časovno distanco, zato verodostojnejše in s tem tudi za zgodovinarja uporabnejše. Prednosti kronike so se nedvomno zavedali tudi pri vodstvu Goriške Mohorjeve družbe, ko so se odločali za izdajo Črniške kronike. Avtor te je duhovnik, dekan v Črničah Alojzij Novak (1881–1968), ki je služboval v tej vasi v Vipavski dolini od 1914 do 1944. Kroniko – dnevnik začenja z majem leta 1940.

Črniška kronika kot »še eno izvirno pričevanje o prelomnih 40. letih, za katera se zdi, da zanimanje nikakor noče pojenjati« je sicer prvenstveno namenjena primorskim bralcem, vendar pa obravnava čas druge svetovne vojne, ko se je italijanska okupacija razširila s Primorske še na precejšnji del slovenskega ozemlja. Dvajsetletne izkušnje Primorcev (točneje primorske duhovščine) s fašizmom in njihove ocene novo nastalega položaja bi naj zato bile zapisane in v knjigi predstavljene dobrodošle prav za vse Slovence. Da bi pa bila uporabnost Kronike še večja, je Mohorjeva družba zaupala uredniško delo zgodovinarju mag. Borisu Mlakarju z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki je delo zgledno opravil. Poleg tehtnih strokovnih opomb sta dragoceni spremljajoči študiji. Strnjen uvod nas seznanja z obdobjem, oriše avtorja in uredniški koncept, opozori na probleme, ki uredniku »predstavljajo bistveno in specifično novost in doprinos Novakove Kronike k našemu poznavanju lokalne in primorske zgodovine – npr. odnos slovenske duhovščine do fašističnih oblasti in seveda obratno, odnos do škofa Carla Margottija, do partizanstva in komunizma, boj za zahodne slovenske meje po vojni ipd.« Dodana biografija temeljito predstavi avtorja kronike v vsem obdobju njegovega delovanja, obširneje spregovori o Novakovih pogledih, ki so v uvodu le navedeni. Vse pozornosti je vreden urednikov poskus umestiti dekana Novaka v t.i. goriško sredino, za razliko od tistih ocen zgodovinarjev, ki Novaka uvrščajo v t.i. protirevolucionarno skupino dr. Janka Kralja. Na koncu so ustrezne pozornosti deležna še Novakova objavljena dela.

Iz bogate večplastnosti Novakove Črniške kronike pa se ustavimo pri njegovem komentarju okupacije slovenskega ozemlja in reakcijah »celinskih« Slovencev nanjo. V času po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo začenja Novak svoj zapis, kdo ve če po naključju, najprej s težavami v gospodarstvu, kjer so pustošile nevihte s točo, nadaljuje pa o prodorih Nemcev ter o gospodovanju zmagovalcev, ki da je »hudo«. Slovenci so polnili ječe in so bili izseljeni. Ves ta popis omogoča Novaku razumeti ravnanje, s katerim se ne more strinjati: »Zato se ni čuditi Ljubljančanom, da so se – pa vendar malo preveč – vrgli v naročje manjšemu zlu, namreč naši italijanski politiki.« Lahko, da je Novak preoster, a hitri in vidni italijanizaciji, ki odseva iz slovenskih časnikov se upira in pravi: »To je nam tu čisto nerazumljivo in razlagati si moremo te pojave le tako, da jih izvajamo iz groznega strahu Slovencev pred Nemci.« Stanovsko resignirano se na koncu sprašuje: »Ti ubogi naš narod, kdaj bo prišla ura, ko ti bodo vladarji pravični?!«

Navedeni primer potrjuje psihologovo karakteristiko osrednjih Slovencev, ki naj bi bili do svojih bivših severnih vladarjev v manjvrednostnem odnosu, dočim naj bi to ne veljalo za odnos Primorcev do Italijanov.

Še več podobnih vprašanj in dilem odpirajo Novakovi zapisi v Črniško kroniko, ki je na nek način bolj njegov osebni dnevnik kot le krajevna kronika. Objava njegovih zapisov se nadaljuje tudi potem, ko je zapustil Črniče in odšel leta 1944 v Gorico za stolnega kanonika. Po koncu druge svetovne vojne so zapisi postali bolj redki, končajo pa se v letu 1965, tri leta pred njegovo smrtjo.

Lilijana Trampuž